MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

KÜRESEL GÜÇLERİN TÜRK BOĞAZLARINA YÖNELİK STRATEJİLERİ

Alaeddin Yalçınkaya*

ÖZET

Türk Boğazları olarak bilinen İstanbul ve Çanakkale Boğazları Ortaçağdan günümüze her dönemde büyük güçlerin rekabet alanı olmuştur. Çanakkale Savaşları, I.Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden kabul edilirken, II.Dünya Savaşı'nın başlangıcından önce imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlar üzerinde Türkiye'nin mutlak egemenliği yeniden tanınmıştır. Bu sözleşme kapsamında Türkiye ile birlikte Karadeniz kıyıdaşı ülkelere diğerlerine göre ilave kazanımlar sözkonusu olmuştur. Soğuk Savaş sonrasından günümüze Boğazlar konusunu iki alt dönemde ele almak gerekir: 1990-2001 ve 2001'den günümüze. 1990lar boyunca Boğazlarda artan tanker trafiğine karşı Türkiye Montreux'nün ilgili maddelerinin hukuksal yorumuyla yeni tüzük hazırlamıştır. Buna göre Boğazlardan geçişte İstanbul'un güvenliği esas alınarak zaman zaman Boğaz girişinde gemiler günlerce beklemek zorunda kalmıştır. Bu dönemdeki uygulamalardan rahatsız olan Rusya 1936 Montreux Sözleşmesi'nin çağını doldurduğunu savunmuştur. 2005'de Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının devreye girmesiyle tanker trafiği azalmış, Rusya'nın Bakü petrolleri üzerindeki kontrolü de kalkmıştır. ABD'nin Karadeniz'de askeri güç bulunduramaması, özellikle 11 Eylül 2001 sonrasında Montrö'yü yeniden tartışma zeminine getirmiş ve bu süreçte Rusya 1936 sözleşmesinin önde gelen savunucularından olmuştur. Tebliğde bu süreçte yaşananlar ile küresel güçlerin bu süreçte çıkarları ve temel politikaları ele alınmaktadır

ANAHTAR KELİMELER: Türk Boğazları, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi, ABD-Türkiye İlişkileri, Rusya-Türkiye İlişkileri

GİRİŞ

İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'ndan oluşup Karadeniz'i Ege ve Akdeniz'e bağlayan uluslararası su yoluna kısaca "Türk Boğazları" denmektedir. Boğazlar ile Marmara denizindeki güzergâh,

* Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü alaeddinyalcinkaya@gmail.com

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Uluslararası Hukuk kaynağı olarak sözleşmelerle belirlendiği üzere Türkiye'nin egemenlik bölgesinde olup Karadeniz kıyıdaşı ülkeleri açık denizlere bağlayan yol "uluslararası" niteliktedir. Bununla beraber bu güzergâhta da Türkiye'nin 1936 Montrö (Montreux) Sözleşmesi'nden kaynaklanan önemli hakları, yetkileri ve görevleri bulunmaktadır. Boğazların her iki tarafının da Türkiye'nin kara ülkesi olması gerçeği, sözkonusu egemenliği güçlendirmektedir. Bununla beraber konjonktürel gelişmelere göre bu yetkilerin kullanımından çıkarları zedelenen güçler yürürlükteki en eski anlaşmalardan kabul edilen 1936 Montrö Sözleşmesi'nin güncellenmesi gerektiğini dile getirirken Türkiye'nin devreye girmesi beklenmeden başka güçler buna karşı çıkmıştır.

Gerek Karadeniz kıyıdaşı ülkelerin hakları ve güvenliği gerekse diğer küresel güçlerin çıkarları zaman zaman Montrö zemininde karşı karşıya gelmiştir. Deniz Hukuku'nun oluşturan sözleşmeler ve teamüllerin temelini öncelikle kıyıdaş ülkelerin güvenliği ve refahı oluşturduğu halde diğer ülkelerin de gerek seyrüsefer gerekse deniz kaynaklarından istifadesi yolunda dengeler gözetilmiştir. Yarı kapalı deniz durumundaki Karadeniz kıyıdaşı ülkelerin güvenliği konusunda önemli düzenlemeler getiren Montrö'ye karşı saldırılar, Soğuk Savaş sonrasında dönem dönem ilginç merhaleler geçirmiştir. Sözkonusu çıkarlar ve güvenlik bağlamında öncelikle Türkiye'nin, arkasından kıyıdaş ülke Gürcistan ile Azerbaycan'ın, nihayet Rusya'nın çıkarları ve güvenliği açısından tehditler ve fırsatlar "Montrö Dengesi"ni güçlendirmiştir. Diğer kıyıdaş ülkeler için de bu denge kapsamında tehditler ve fırsatlar zaman zaman gündeme gelmiştir.

1990'lar boyunca Boğazlarda artan tanker trafiği, başta İstanbul olmak üzere sahildar yerleşim yerleri ile bizzat bu yolu kullanan gemiler açısından önemli riskleri gündeme gelmiştir. Buna karşı Türkiye'nin yaptığı düzenlemeleri Rusya tepkiyle karşılamış, Montrö'nün çağını doldurduğunu ileri sürmüştür. Alınan tedbirler üzerine boğazlardan geçişin zorlaşması, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattının inşasının fiziki gerekçesini oluşturmuştur. Azerbaycan petrolleri üzerindeki Moskova'nın kontrolünü kaldıracağı kaygısıyla Rusya, bu dönemde Montrö'yü hedef almıştır. Başta Azerbaycan olmak üzere diğer eski Sovyet cumhuriyetleri kaynakları üzerindeki Rus etkisinin zayıflamasından yana olan başta ABD olmak üzere diğer batılı güçler Türkiye'nin yanında Montrö'yü savunmuşlardır. Bu bağlamda BTC'nin kurucu sözleşmesinin, üç kurucu ülke Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ile sistemin gelecekteki katılımcıları Türkmenistan ve Kazakistan devlet veya hükümet başkanları

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tarafından 18 Kasım 1999'da, İstanbul'da ABD Başkanı Bill Clinton'ın nezaretinde imzalanmasının anlamı önemlidir.[1]

BTC'nin faaliyete geçmesinden sonra Rusya, bu hattan kaynaklanan çıkar düzenini kabul etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Türkiye'nin daha önce batı hattından (Ukrayna, Romanya üzerinden) aldığı Rus doğalgazı yanında Karadeniz'in altından Mavi Akım yoluyla gaz alımına başlaması, Moskova'yı Türkiye'ye karşı daha yapıcı politikalar izlemesine yol açmıştır. Özellikle 2000'lerde yaşanan gelişmeler, ABD'yi Karadeniz'de daha büyük ve sürekli donanma bulundurma, çıkarları gerektikçe Boğazlardan savaş gemisi geçirebilme yolunda heveslendirmiştir. Bununla beraber Montrö'nün bu konudaki düzenlemeleri özellikle kıyıdaş olmayan devletler açısından son derece önemlidir. Belirtmek gerekir ki 2018 itibariyle ABD'nin savaş gemisi bulunduramadığı bu çaptaki tek deniz, Karadeniz olup Montrö'ye göre değil savaş gemisi bulundurmak böyle bir geminin boğazlardan geçişi dahi mümkün değildir.[2] Dolayısıyla 2000'ler ABD'nin Montrö'yü güncelleme baskıları ile geçerken Rusya, Türkiye'nin yanında yer almıştır.

Jeopolitik temelli yaklaşımlar, "jeopolitiğin alın yazısı" olduğunu vurguladığı halde, yönetim değişikliği ile aynı ülkenin son derece önemli bir güç haline gelebildiği veya dünyanın en zayıf gücü haline gelebildiğinin birçok örneği vardır. Bununla beraber jeopolitik bakımdan önemsiz bir ülkenin son derece başarılı bir lideri olması, sözkonusu ülkenin süper güç haline geldiğinin örneğine pek rastlanmaz. Burada jeopolitiğin kader olması, jeopolitik gerçeklerin ülke politikalarındaki ağırlığını vurgulaması anlamında olup dış politikayı etkileyen veya yönlendiren diğer unsurları yok sayma anlamında değildir. Bu bağlamda Boğazlara hakim Türkiye'nin jeostratejik açıdan son derece önemli bu varlığını savunma çerçevesinde Montrö şartlarını koruyabilmesinde, şartlara göre global güçler dengesi son derece önemlidir.

---

[1] Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline Named after Heydar Aliyev, http://www.azerbaijan.az/portal/Economy/OilStrategy/oilStrategy_06_e.html 11.08.2018

[2] Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ukrayna, limanında kalan Varyag adlı Uçak gemisini Çin'e sattığı halde Montrö'ye göre bunun Boğazlar'dan geçmesi mümkün değildi. Bu hukuk sorunu, sözkonusu uçak gemisinin eski olduğu ve yüzen kumarhane yapmak üzere Çin'e satıldığı bildirilmiş, hatta Boğazlardan geçiş izni karşılığında bu gemi ile her yıl Türkiye'ye bir milyon turist getirme sözü verilmiştir. Bu müzakereler sonucu 2001'de geçiş mümkün olmuştur. Bununla beraber Çin, daha sonra Varyag'ı uçak gemisi olarak modernize edip 2012'de donanmasına katmıştır. Ayşe Sorucu, "Kumarhane Artık Uçak Gemisi", *Milliyet*, 26.09.2012, http://www.milliyet.com.tr/-kumarhane--artik-ucak-gemisi--gundem-1602269/ 11.08.2018

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tebliğde, 2018 itibariyle Montrö, global güçler açısından ciddi bir tartışma konusu olmamakla birlikte, Çin'in "Tek Kuşak, Tek Yol" projesinin Türk Boğazlar açısından sonuçları, Kanal İstanbul ile Montrö açısından sözkonusu olabilecek tartışmalar ve diğer güçlerin bu süreçteki stratejileri, ele alınmaktadır.

TÜRK BOĞAZLARININ TARİHİ SEYRİ

Başta İstanbul'un iki yakası olmak üzere Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan deniz yolu, kıyıdaş ve hinterland ülkeler yanında uluslararası güçler açısından hemen her dönemde rekâbet alanı olmuştur. Antik çağlardan Bizans'a Osmanlı'nın İmparatorluk döneminden dünya savaşlarına Boğazlar temelli stratejiler çatışması, gündemden düşmemiştir. Dünyanın jeopolitik gerçekleri açısından İstanbul doğudan batıya olduğu gibi kuzeyden güneye de bir kesişim odağı, merkez olma özelliğini korumuştur. İstanbul'u, "Şarkın ve Garbın hazinelerinin anahtarı" olarak tanımlayan Çar I. Petro (Büyük, Deli) bu gerçeği kısaca şöyle ifade etmektedir:[3]

"...

8. Rusya devletinin hududu Avrupa'nın şimalinden Baltık denizine, güneyde ise Karadeniz'e kadar olmalıdır. Bu durumu korumak ve Rus serhaddini genişletmek evlatlarımın vazifeleridir.

9. Rusya devletini, dünya devleti yapabilmek için, onun başkentinin, Asya ve Avrupa hazinelerinin anahtarı olan İstanbul olması lazımdır. Bu maksadın hedefine ulaşabilmesi için, daima Türkiye ve İran arasına fitne-fesat tohumları ekmeli, kavga ve savaş çıkarılmalıdır. Bu iş için Sünni ve Şii mezhepleri arasındaki ihtilaflar en keskin silah ve yenilmez ordudur....Hindistan'ın anahtarı Türkiye'nin payitahtıdır...."

Karadeniz, İstanbul ve Boğazalar ile ilgili jeopolitik gerçekleri ve izlenmesi gereken Rus stratejisini özetleyen, önemli ölçüde uygulanan bu vasiyet, jeopolitik gerçeklerle uzun vadeli stratejilerin bir bakıma bileşkesi durumundadır. Bu gerçekten hareketle Osmanlı yönetimi, Boğazlar ve Karadeniz konusunda son derece hassasiyet göstermiştir. Çar I. Petro'nun bir diplomatının tespitine göre "hiç kimsenin el sürme hakkına sahip olamayacağı erdem ve ari bir genç kız gibi koruyor, Karadeniz'i, Bab-ı Âli. Öyle ki, bir yabancının kendi özel dairesine girmesine belki katlanabilir de Osmanlı padişahı, yabancı bir geminin Karadeniz'e girmesine katiyen göz yumamaz ve izin vermez. Böyle bir şey ancak Türk İmparatorluğunun altüst olmasıyla

[3] Can Mehmet, "Rus Çarı I. Petro'nun 1725 Yılında Yazdığı Vasiyetinin Türklerle ve NATO ile Olan İlgisi" http://blog.milliyet.com.tr/rus-cari-i-petro-nun-1725-yilinda-yazdigi-vasiyetinin-turklerle-ve-nato-ile-olan-ilgisi/Blog/?BlogNo=355966 10.08.2018

olanak kazanabilir"[4]

Boğazlar konusunda Osmanlı politikaları genel olarak iki dönemde ele alınır: 1453 İstanbul'un fethinden kısmen 1774 Küçük Kaynarca ile 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar olan Osmanlının mutlak hâkimiyet dönemi; 1841'den I. Dünya Savaşı'na kadar olan ikili anlaşmalara konu olan dönem.

Belirtmek gerekir ki Boğazlar ile Karadeniz'in statüsü arasında doğrusal ilişki son derece önemlidir. İstanbul'un 1453'de fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon ve Kırım'ı alması, aynı zamanda İstanbul'daki egemenliğin jeopolitik gereklerindendir. Güneyde ise Boğazönü adaları olarak 1456'da İmroz-Semadirek-Tavşan, 1462'de Midilli, 1479'da Limni'nin alınması da sözkonusu güvenlik kaygısının parçasıdır.[5] Boğazlar ve Karadeniz bağlamında, aşağıda ele alınacağı üzere halen yürürlükte olan Montrö Sözleşmesi, Boğazlarda Türkiye'nin tam egemenliğini tescille birlikte Karadeniz kıyıdaşı ülkelere önemli ayrıcalıklar vermiştir.

1923 Lozan Antlaşması'nın 23. Maddesi ile bu antlaşmaya ek Boğazlar Sözleşmesi, Osmanlı-Türkiye tarihinde Boğazlar üzerindeki hakların en alt seviyeye indirildiği antlaşmadır. 1936 Montrö ise Türkiye ile birlikte Karadeniz kıyıdaşı ülke haklarının önemli kazanımlar elde ettiği bir mutabakattır. 2018 itibariyle Montrö Boğazlar Sözleşmesi, tartışmasız olarak yürürlüktedir.

Belirtmek gerekir ki bazı araştırmacıların en kötü dönem olarak Sevr-Lozan arasını zikretmeleri, Uluslararası Hukuk anlamında büyük yanlışın ötesinde Türkiye'ye karşı muhtemel hukuksuzluklara zemin hazırlamak demektir. Çünkü Sevr imzalandığı halde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından onaylanmamış, "antlaşma" haline gelmemiş, bu arada Misak-ı Milli kararı alınmış, dolayısıyla hiçbir hüküm ifade etmeyen bir belge olarak tarihteki yerini almıştır. Bir metin imzalanmasından sonra onaylanma/onayın reddi sürecinde "sözleşme taslağı" durumundadır. Delegeler tarafından imzalanmış taslak, taraf ülkelerin onay merciinden geçtikten sonra yürürlüğe girer, antlaşma vasfını kazanır. Eğer reddedilir veya bir şekilde gündemden düşerse artık bu belge için sözleşme taslağı vasfı dahi sözkonusu olamaz. 2009'da

---

[4] Vladimir Potyemkin ve diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, çev.: Attila Tokatlı, C.I, İstanbul: May Yayınları, 1997; s.318.

[5] Mesut Hakkı Caşın, "Dünya Deniz Ulaşımında Marmara Denizi ve Türk Boğazlarının XXI. Yüzyılda Değişen Stratejik Vizyonu", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, 3. Baskı, ed.: İdris Bal, Ankara: Global Araştırmalar Merkezi, 2006; s.990.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ermenistan ile imzalanan fakat onaylanmadığı için yürürlüğe girmeyen protokoller benzeri birçok belge vardır. Esasen Sevr mutabakatının son maddesi (433) de "... Andlaşma, bir yandan Türkiye ile, öte yandan başlıca müttefik devlerden üçünce onaylanır onaylanmaz, onama belgelerinin bir ilk sunuş tutanağı düzenlenecektir. Bu tutanak tarihinden başlayarak, Andlaşma, onu böyle onaylamış olan bağıtlı yüksek taraflar arasında yürürlüğe girecektir.."[6] hükmünü getirmektedir. Buna göre mutabakatın yürürlüğü için öncelikle Türkiye ile birlikte üç imzacı tarafın onayı gerekmektedir. Türkiye'den onay gelmeyince Sevri metni, diğer ülkelerin gündemine dahi gelmemiştir. İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika, Yunanistan, Hicaz Krallığı, Portekiz, Romanya, Ermenistan, Polonya, Sırp-Hırvat Cumhuriyet ve Çekoslovakya ile Osmanlı arasında imzalanan belge, sadece Yunanistan tarafından onaylanmıştır. Ancak zikredilen madde gereği, Yunanistan tarafından onaylanması, bu ülke açısından dahi yürürlüğe girmesine yetmemektedir. Bu arada bazı maddelerin fiilen uygulanması "fiilî" durum olup hukuken geçersizdir. Esasen bir takım işgaller zaten Sevr belgesinin imzalanmasından önce başlamış olup, bunlar Sevr'in kısmen uygulandığı demek değildir.

Lozan imzalandığı zaman geçerli olan şartlar ise Balkan Savaşları sonrasında imzalanan ve yürürlüğe giren mutabakatlar ile yürürlüğü devam eden daha önceki belgelerdir. Bu anlamda Lozan'da yeri olmayan veya şartların değişmesi (rebus sic stantibus) halinde dönülecek hukuki şartlar (status quo ante) kesinlikle Sevr değildir. Zaman zaman Türkiye üzerinde yayılmacı hesapları olan Ermenistan veya Yunanistan'ın Sevr şartlarına başvurması anlaşılabilir, çünkü uluslararası ilişkilerde hukuk yerine oldu-bittilerle sonuca ulaşmak isteyenlerle her zaman karşılaşılabilir. Ancak Lozan'ın kıymetini artırmak sâikiyle Sevr'e antlaşma kıymetinde hukuksal bir değer yüklemek, öncelikle Lozan ile kurulan Cumhuriyet açısından da tehdit oluşturmaktadır.

I.Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden Çanakkale Savaşlarına yol açan süreç Osmanlı'nın Boğazları savaş gemilerine kapatma yetkisini kullanmasıyla başlamıştır. Osmanlı'nın son dönemindeki mutabakatlara göre genel kural ticaret gemilerine açıklık, savaş gemilerine ise kapalılık olduğu halde Osmanlı'nın taraf olduğu bir savaş durumu dikkate alınarak, sözkonusu yetkisini kullanmasında hiçbir kısıtlama uygulanmamıştır.[7] Her ne kadar başta

[6] Müttefik ve Ortak Devletlerle Türkiye Arasında 10 Ağustos 1920'de Sevres'de İmzalanan Barış Andlaşması http://www.omurokur.com/wp-content/uploads/sevr.pdf 12.08.2018

[7] Cemil Bilsel, *Türk Boğazları*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1948; ss.32-34.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İngiltere olmak üzere müttefikler, Çanakkale'de büyük mağlubiyete uğramışlarsa da Osmanlı müttefiklerinin yenilmesi sonucu Kurtuluş Savaşı'na giden işgaller başlamıştır. Genellikle savaşlardan sonra galipler mağlupları cezalandırırken savaş sürecindeki hukuksuzluk kalemleri abartılarak dikkate alınır, bundan hareketler istekler maksimize edilir. Ancak Lozan'da Türkiye'nin halefi Osmanlının Boğazları kapatmasının hukuksuzluk olduğuna dair bir müzakere bilinmemektedir.

LOZAN VE MONTRÖ'NÜN GÜNÜMÜZDEKİ ÖNEMİ

İmzalanmış, onaylanmış ve yürürlüğe girmiş bir Uluslararası Hukuk kaynağı olarak 1923 Lozan Antlaşması'nın 23. maddesi ile bu sözleşmeye ek Boğazlar Sözleşmesi, 1936 Montrö Sözleşmesi'ne kadar Osmanlıdan itibaren Türklerin egemenlik haklarının en gerilediği dönemi tespit eder. Türkiye ile birlikte İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nin taraf olduğu Lozan Antlaşması'na göre, Boğazlardan geçişte ticaret gemileri için tam serbestlik sözkonusu iken Savaş gemilerinde önemli kısıtlamalar vardır. Daha çok uluslararası deniz hukuku teamüllerinden kaynaklanan bu rejim, bazı değişikliklerle Montrö'de de aynen kalmıştır. Bununla beraber Lozan'a göre İstanbul ve Çanakkale Boğazları çevresindeki arazinin özelliğine göre 5-15 kilometrelik şerit ve su yolu olarak belirlenen bölge gayr-i askeri hale getirilmiştir. Bu bağlamda Boğazlar bölgesindeki tersaneler kaldırılmış, sözkonusu şeritte sadece asayişi sağlayacak birimler, binalar ve elemanlar bulundurulabilmiştir. Örneğin Selimiye Kışlası, askeri bir bina olma vasfını kaybetmiş, idari veya iç asayiş birimi mekanı olmuştur. Sözleşme ile oluşturulan ve Türkiye'nin temsilcisinin de aralarında bulunduğu Boğazlar Komisyonu, egemenlik kapsamındaki birçok yetkinin sahibi olmuştur. Lozan'a göre barışta ve savaşta Boğazlardan tam geçiş serbestisi getirilmiştir.[8]

Almanya, İtalya ve Japonya'nın revizyonist çıkışları sonucu yeni büyük savaşın ayak seslerinin duyulması ile birlikte Ortadoğu ve Bakü petrolleri açısından İstanbul'un önemini gören sözleşmeci taraflar ile birlikte Türkiye'nin girişimleri sonucu, Boğazların savunulması bağlamında askerileştirilmesi gereğini kabul edilmiştir. 1930'ların ortaları itibariyle yaklaştığı hissedilen yeni dünya savaşı tehlikesine karşı tedbir olarak Türkiye,

[8] Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, 5. Bası, İstanbul: BETA, 2003; ss.472-479.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türk Boğazlarının hukuki rejimi için yeni bir antlaşma düzenlenmesi için girişimler de bulunmuştur.[9] Belirtmek gerekir ki Hitler'in Bakü ve Ortadoğu petrollerin hedefinden rahatsız olan bazı Balkan ülkelerinin de Boğazların savunması garanti etmek üzere Türkiye lehine yeni düzenleme hazırlanmasında önemli katkıları olmuştur.

Bu şartlar altında İtalya dışındaki Lozan Antlaşması taraflarının imzaladıkları Montrö'ye göre Boğazlarda Türkiye'nin hakimiyeti tanınırken, İstanbul ve kıyı yerleşimlerinin güvenliği ve sağlığı açısından önemli yetkiler de verilmiştir. Örneğin 1990'larda geçiş güvenliğini düzenleyen tüzük için Montrö'deki salgın hastalıklara karşı Türkiye'nin tedbir alma yetkileri hukuksal zemin kabul edilmiştir. Montrö'ye göre ticaret gemileri için tam serbestlik sözkonusu olduğu halde klavuz kaptan ve römorkör ihtiyari olmuştur. Günümüzde de tartışma konusu olan ve Kanal İstanbul'un açıklanmayan gerekçesini oluşturan ücretsiz geçiş (klavuz kaptan ve/veya römorkör olmaması halinde) aslında yerleşmiş bir Uluslararası Deniz Hukuku teamüllerinden olup Türkiye imzalamasa da 1982 BM Deniz Hukuku Sözlşemesi ile kodifiye edilen düzenlemelerdendir.

1936 Montrö Sözleşmesi ile savaş veya yakın savaş şartlarında Türkiye'ye önemli yetkiler verilmiş, istediği geminin geçip geçmemesine izin verme konusunda serbest bırakılmıştır. Bu şartlar altında ticaret gemileri için de Türkiye'nin savaştaki pozisyonu ile geçmek isteyen ülkenin düşman, taraf veya onlara müzahir olmasına göre son söz Boğazların sahibine bırakılmıştır. Barış zamanında ise savaş gemilerinin geçişi konusunda önemli tonaj ve miktar sınırlamaları getirilmiş olup yukarıda işaret edildiği üzere uçak gemisinin geçişi bu çerçevede imkansız hale gelmiştir. Yine sözleşmeye göre savaş gemilerinin geçişi konusunda Karadeniz kıyıdaşı ülkeler ile kıyıdaş olmayan ülkeler ayırımı önemlidir. Buna göre boğazdan geçecek savaş gemisinin ülkesi eğer bir Karadeniz kıyıdaşı ise 8 gün, değilse 15 gün önceden diplomatik tarik ile Türkiye'ye bilgi vermesi gerekmektedir.[10] Kıyıdaş olmayan ülkeler için iki katı süre önceden bilgilendirme zorunluluğu örneğin Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a saldırılarına karşı ABD yardımını önemli ölçüde imkansız kılmıştır. Öte yandan yine sözleşmeye göre tonaj ve miktar bakımından Boğazlardan geçmesine engel olmadığı halde Karadeniz'e giren bir savaş gemisinin burada kalması, eğer sözkonusu gemi kıyıdaş

[9] İlyas Doğan, *Devletler Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2016, s.327.

[10] Aslan Gündüz, a.g.e.; ss.479-487.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olmayan bir ülkeye ait ise en fazla 21 gün ile sınırlandırılmıştır. Böylece kıyıdaş ülkeler için son derece önemli güvenceler, sözleşme kapsamına alınmıştır.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE BOĞAZLAR

II. Dünya Savaşı şartlarından Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar geçen sürede, Rusya'nın Boğazları ortak savunma talebini içeren notalar, sadece Boğazlar rejimin değil Türkiye'nin NATO üyeliği dahil Uluslararası Politikayı belirleyen tek taraflı hukuki işlemlerdir. İlginçtir ki Montrö'ye, dolayısıyla Türkiye'nin egemenliğine karşı ilk nota 2 Kasım 1945'de ABD'den gelmiştir. Bu nota ile Boğazlardan geçişte tam serbestlik talep edilmiştir. Diğer imzacı ülkelerin daha önce de bir bakıma Lozan'a dönüş benzeri talepleri olmuştur. 8 Ağustos 1946 tarihli Rus notasında ise tam serbestlik yanında Boğazlardan geçiş rejiminde Karadeniz sahildarı ülkelerin yetkili olması, ayrıca Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması talep edilmiştir.

Belirtmek gerekir ki Montrö'ye cephe alan ilk ülke ABD olduğu halde yakın dönemde bu sorgulanmamış veya tehlikeli bulunmamıştır. Buna karşın Rus notalarının tam serbestlik yanında ortak savunma talebi, Boğazlar'da üs istemek olarak kayıtlara geçmiştir. Yaygın bir şekilde hemen bütün siyasi tarih kaynaklarında yer alan Rusya'nın Türkiye'den Kars ve Ardahan ile Boğazlar'da üs talebine dair bir nota bilinmemektedir. İlgili kaynaklarda böyle bir belge yoktur. Türkiye'yi NATO üyesi yapmaya zorlayan bu haberlerin kaynağında ise İngiltere Başbakanı Churchill'in Stalin ile tartışması bulunmaktadır ki bütün kaynaklarda yer aldığı üzere bu ifadeler de Churchill veya diğer İngiliz görevlilerden menkuldür.[11] Bu süreçte başta ABD olmak üzere birçok batılı ülke ile Türk medyası dahil ulusal ve uluslararası kamuoyunda, Rusların diplomatik zemindeki görüşleri tehdit, baskı ve işgal öncesi aşama olarak yansıtıldı, bu süreçte Türkiye'nin askeri ve ekonomik olduğu gibi kimlik yönüyle de batı bloku içinde yer alması sağlandı. Belirtmek gerekir ki Rusya'nın Doğu Anadolu'dan vilayet talepleri Moskova ve Kars antlaşmalarından sonra da zaman zaman dile getirilmiş, ancak NATO'ya giriş öncesinde oluşturulan kamuoyu baskısı gündeme gelmemiştir.[12]

---

[11] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000; s.724.

[12] Behlül Özkan, *From the Abode of Islam to the Turkish Vatan: The Making of a National Homeland in Turkey*, New Haven and London: Yale University Press, 2012; pp.165-186

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ABD Başkanı Johnson'ın 5 Haziran 1964'de Türkiye'yi tehdit eden mektubu Sovyetler ile yakınlaşmaya sebep olmuş 1960'lar boyunca petrol alımı yanında önemli sanayi tesisleri Rusya tarafından kurulmuştur. Günümüz ABD-Türkiye-Rusya ilişkileri açısından da önemli bir gerçek, Türk sanayii ve ekonomisinin gelişiminde ABD'nin bir katkısı olmadığı gibi örneğin Marshall yardımı veya haşhaş ekimi yasağı gibi uygulamalarla zeytinlikler kesilmiş, tarımsal üretim büyük zarar görmüştür. 2000'lerden itibaren Dünya Bankası üzerinden fındıklıkların kesilmesi veya Amerikan mısırını işleyerek elde edilen Nişasta Bazlı Şeker için piyasayı genişletmek amacıyla pancar üretiminin kısıtlanması/yasaklanması, pancar işleyen şeker fabrikalarının üretiminin sınırlandırılması/kapatılması/özelleştirilmesi de ABD üzerinde Türk ekonomisine vurulan darbelerdendir.

1970'lerde yoğunlaşan tanker trafiği Boğazlarda sık sık kazalara neden olmuş, 15 Kasım 1979'da yaşanan kaza sonucu gerçekleşen patlamada İstanbul'da binlerce evin camları kırılmış, alev alan tankerdeki yangın aylarca söndürülememiştir. Benzer kazalarda sadece Boğaz kıyısındaki evler değil aynı zamanda geçiş yapan gemiler açısından da büyük riskler yaşanmıştır. 1990'lar, tanker geçişlerinin zirve yaptığı dönem olup, yaşanan kazalara karşı Türkiye Boğazlar Tüzüğü'nü yürürlüğe koymuştur.

1990'LARDA RUSYA'NIN BOĞAZLAR POLİTİKASI

Yukarıda temas edildiği üzere Rus yöneticiler açısından, İstanbul ve Boğazlar üzerinde hâkimiyet Deli Petro'nun işaret ettiği bir anlamda kutsal bir görevdir. Öncelikle Karadeniz kıyılarına ulaşmak, bu kıyılarda olabildiğince daha fazla toprak elde etmek, nihayet Boğazlar üzerinden Akdeniz, Basra Körfezi ve Hindistan'a ulaşmak tarihi Rus stratejisinin temelini oluşturmaktadır. Bununla beraber I. Dünya Savaşı şartlarında olduğu gibi Yunanistan örneğinde bölge ülkelerinin veya daha sonra diğer küresel ve bölgesel güçlerin Türk Boğazlarındaki etkinliğini Moskova daime endişeyle karşılamış, her fırsatta Türkiye'nin yanında yer almıştır. Nitekim 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra TBMM hükümetiyle diplomatik ilişki kuran Moskova yönetimi, bundan sonraki süreçte de Boğazlar konusunda Türkiye'nin yanında yer almıştır. Lozan Konferansı'nda Çiçerin'in şu görüşleri günümüz Rus politikalarıyla da paralellik göstermektedir:

"Çarlık tarafından tanzim edilen İstanbul'un cebren işgali andlaşması yırtılmış atılmıştır. Sovyet Rus Cumhuriyetleri memleketlerinizin zorla işgalini red ile ilan eder ki İstanbul Müslümanların elinde kalacaktır. Türkiye'nin taksimine ve Türk topraklarında bir Ermenistan

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

teşkiline dair olan andlaşma yırtılmış ve yok edilmiştir."[13]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye'nin öncülüğünde oluşan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), aynı zamanda Boğazlar üzerinden uluslararası sulara açılabilen Karadeniz kıyıdaşı ve hinterlandı ülkeler arasında kurulmuş bir örgüttür. Eski Sovyet cumhuriyetlerini, ekonomik, sosyal ve siyasal bakımdan liberal düzene adapte etme amaçlı bu örgütün kuruluşunda batının da önemli teşvik ve desteği olmuştur. 1992'de başalayan kuruluş süreci 1998 belgesi ile tamamlanmıştır. Bu yıllar aynı zamanda Boğazlar'daki gemi trafiğine karşı Türkiye'nin Boğazlar Tüzüğü'nü yürürlüğe koyduğu dönemdir. Sözkonusu tüzük önce 24 Kasım 1994'de yürürlüğe girmiştir. Tüzük, Kasım 1995'de Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün (IMO) 19. Genel Kurulu'nda da görüşülmüş, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'ın muhalefetine karşın kabul edilerek uluslararası geçerlik kazanmıştır.[14]

1997'de, Rusya tarafından Türkiye aleyhine düzenlemeler içeren yeni tüzük teklifi ise ilginçtir ki ABD'nin devreye girmesi ve Yunanistan dışında Rusya'ya başka bir ülkenin destek vermemesi nedeniyle geri çekilmiştir. Buna karşın ABD tarafından Türkiye'nin çıkarlarına halel getirmeden muhalif ülkelerin makul isteklerini de dikkate alan yeni bir tüzük hazırlandı ve 6 Kasım 1998'de yürürlüğe girdi. "Türk Boğazları" tamlaması, ilk defa bu tüzükte kullanılmış oldu.[15] 1.maddeye göre "Bu tüzük, Türk Boğazları'nda seyir, can, mal ve çevre güvenliğini sağlamak amacıyla deniz trafik düzenlemesini gerçekleştirmek için hazırlanmış olup Türk Boğazları'nda seyir yapacak tüm gemileri kapsar."[16] Tüzük, Montrö'nün temel hükümleri çerçevesinde kaldığı halde, amaç maddesinde de belirtildiği üzere Montrö'de yer almayan güvenlik kapsamındaki tedbirleri, değişen trafik yoğunluğu ve teknolojik şartlar kapsamında düzenlemektedir. Bu bağlamda Montrö Sözleşmesi'nin 3. Madde 2. Paragrafında düzenlenen

"İçinde veba, kolera, sarıhumma, lekelihumma veya çiçek vakaları bulunan veyahut içinde yedi günden az bir zaman evvel bu hastalıklar bulunmuş olan gemilerle bulaşık bir limanı beş defa 24 saatten az bir zamandan beri terketmiş olan gemiler Türk makamlarının tayin edebilecekleri sıhhat zabıta memurlarını irkâb etmek üzere bundan evvelki fıkrada tasrih edilen

[13] Cemil Bilsel, a.g.e., s.18.

[14] Rifat Uçarol, a.g.e.; s.931.

[15] Rifat Uçarol, a.g.e.; ss.932-933.

[16] Aslan Gündüz, a.g.e.; ss.492-507.

sıhhat merkezinde tevakkuf edeceklerdir."[17]

1936 şartlarında İstanbul halkının sağlığı açısından son derece önemli olan bu düzenleme ile gemilerin belirli bir süre denetleme ve bekletilme uygulaması, 1990'lardaki şartlarda yine İstanbul halkının gemi kazalarına karşı güvenliğini sağlamak üzere sözkonusu tüzük uygulamaya geçirilmiştir. Belirtmek gerekir ki yaşanan kazalar dikkate alındığında bu tüzük aynı zaman Boğazlardan geçiş yapan gemilerin de can ve mal güvenliği açısından son derece önemlidir.

ABD'NİN MONTRÖ RAHATSIZLIĞI

Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik ilişkiler 1830'da imzalanan Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması ile ilk defa hukuksal çerçevede tesis edilmiştir. Bu antlaşma ile ABD'ye "En Fazla Müsamahaya Mazhar Ülke" statüsü verilmiş, Avrupalı tacirlere sağlanan imtiyazlar Amerikan tacirlerine de verilmiş, bu bağlamda ABD gemilerinin Boğazlardan geçerek Karadeniz'e açılabilecekleri kabul edilmiştir.[18] II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler ve nihayet NATO üyeliği sürecine kadar ilişkiler daha çok ticari seviyede kalmıştır. ABD'nin zaman zaman Monrö Doktrini'nden sapma kabul edilen örneğin Amerikan kolejleri açma ve Ermenileri Protestanlaştırma yoluyla Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesi sayılmazsa ticaretin konusu genellikle emtia, zaman zaman da silah satışı olmuştur.

NATO üyeliği öncesinde ise Rusya'nın Boğazlarla ilgili talepleri ittifak aşamasına gelen süreci başlatmıştır. Kars ve Ardahan ile Boğazlar konusunda tartışmalı taleplerin Türkiye'yi aynı zamanda NATO üyeliğine zorladığı da önemli bir gerçektir. ABD'den Türkiye'ye Truman ve Marshall programları çerçevesinde yapıldığı bilinen yardımlardan sonra 1950'lerin ilk yarısında oldukça olumlu geçen ilişkiler, daha sonra dış yardımlarda iç işlerine müdahale, Kıbrıs, Ege ve Yunanistan politikalarındaki uyuşmazlıklar gibi sebeplerle zikzaklar çizmiştir. Özellikle 1964 Johnson mektubu ile yaşanan gerginlik süreci, günümüzde de Rusya ile ilişkileri güçlendiren sürecin bir bakıma başlangıcını oluşturmuştur. Her ne kadar Osmanlı döneminde de Rusya ile ilişkilerin dostluk ve işbirliği yönünün ağırlıkta olduğu dönemler bulunsa da ABD tehdidine (bir anlamda ihanetine) karşı Türkiye'nin Rusya'ya yaklaşması konusunda sözkonusu mektup, milat kabul edilebilir.

---

[17] Aslan Gündüz, a.g.e.; s.481.

[18] Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge, 2001.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye-ABD ilişkilerinde Montrö kapsamındaki önemli gelişme, Rusya'nın Ağustos 2008'de Gürcistan'a müdahalesi ile yaşanmıştır. Gürcistan yönetiminin Abhazya ve Güney Osetya'daki egemenlik hakları kapsamındaki girişimlerine Rusya, askeri müdahale ile cevap vermiş, ülkeyi fiilen işgal etmiştir. Eski Sovyet cumhuriyetleri içinde ABD yanlısı GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) grubunda yer alan Gürcistan'a yardım için Washington, Karadeniz'e donanma gemilerini göndermek için Türkiye'den geçiş izni istedi. Türkiye'nin iki ABD hastane gemisine izin vermemesi ise, Heritage Vakfı uzmanı Ariel Cohen tarafından 1 Mart tezkeresine benzetildi. ABD'den "Türkiye, NATO müttefikimiz olarak daha destekleyici bir tutum almalı" eleştirisi geldi. ABD'ye göre gemiler her ne kadar askeri sınıftan ise de fonksiyonları insani yardım amaçlı olduğundan Montrö'nün savaş gemileri düzenlemelerine konu olmaması gerekirdi. Bu süreçte ABD yetkilileri insani yardım amaçlı donanma gemilerini göndermek için farklı yöntemlere başvurmuşsa da istediği sonucu alamamıştır.[19] Birçok girişimlerden sonra ancak yoğun denetim şartıyla üç gemi Gürcistan'a bir takım insani malzeme götürebilmiştir.[20]

2008'de yaşanan bu kriz üzerine Montrö'nün ABD istekleri doğrultusunda revize edilmesi gündeme gelmiş, fakat özellikle Donanma Komutanlığı bünyesindeki subay ve amiraller buna şiddetle karşı çıkmıştır. CIA destekli FETÖ kumpası olduğu tescil edilen Ergenekon ve Balyoz davalarında yargılanan TSK mensuplarının çoğunun donanma mensubu olmasının temelinde, Montrö'yü revize etmeye direnme olduğuna dair görüşlerin önemli dayanağı sözkonusudur. Belirtilen davalar kapsamındaki tutuklamaların tam da bu dönemde başladığı dikkate alındığında, Montrö'yü savunmanın cezalandırıldığı görüşü haklılık kazanmaktadır. Bu süreçte tutuklanarak yıllarca yargılanmadan hapsedilen komutanların aynı zamanda Karadeniz kıyıdaşı ülkeler arasında oluşturulan ve Karadeniz'i bir istikrar ve barış bölgesi haline getirmeyi hedefleyen BLACKSEAFOR ve Karadeniz Uyumu Hareketi ile Karadeniz Sahil Güvenlik İşbirliği Forumu olmak üzere birçok girişimin fikir babaları veya uygulayıcıları olmaları tesadüfi değildir.[21] ABD, ise

[19] Türk-ABD İlişkisini Zora Sokacak Talep, Hürriyet, 19 Ağustos 2008, https://www.haberler.com/abd-den-turkiye-yi-zora-sokacak-istek-haberi/ 12.08.2018

[20] Zeynep Gürcanlı, "Türkiye, Montrö'ye Uydu, Sadece 3 ABD Yardım Gemisinin Geçişine İzin Verdi", 21.08.2008, https://www.turkishnews.com/tr/content/2008/08/20/turkiye-montroye-uydu-sadece-3-abd-yardim-gemisinin-gecisine-izin-verdi/ 07.08.2018

[21] Cem Gürdeniz, Deniz Kuvvetleri Neden Hedefte, 06.21.2012, https://odatv.com/deniz-kuvvetleri-neden-hadefte-0612121200.html 12.08.2018

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

özellikle 11 Eylül sonrasında bu tür ilişkilerin ancak kendi kontrolü altında ve izin verdiği ölçülerde olmasını uygun görmektedir.

2018 İTİBARİYLE TÜRKİYE AÇISINDAN FIRSATLAR VE TEHDİTLER

Tarih boyunca hemen her dönemde bölge ülkeleri ve küresel güçlerin ilgi odağında yer alan Türk Boğazları, Osmanlı-Türkiye egemenliğinde son derece önemli bir denge unsuru olmuştur. Örneğin Yunanistan'ın "Megali İdea"sının son hedefi İstanbul'u Yunanistan'a katmak olduğu halde, I. Dünya Savaşı şartlarında Rusya, bu endişeyle Osmanlı'nın yanında yer almıştır. Savaş şartlarında gizli pazarlıklar sürerken Yunanistan'ın Trakya ve Boğazlar konusundaki teklifleri, İstanbul'un Yunan Krallığı'nın eline geçmesi endişesiyle Rus Genelkurmayı tarafından reddedilmiştir. Buradaki Rusya açısından stratejik tehlike, Boğazlara hâkim olabilecek bir Yunan Krallığı'na güvensizliktir.[22] Rusya'nın Ortodoks Yunan Krallığı'ndan çok Müslüman Osmanlı'ya (günümüzde Türkiye'ye) güvenmesi, Boğazlar üzerindeki egemenliğin hakkının verildiğini göstermektedir.

Ukrayna olayları ile başlayan süreçte yeniden Montrö gündeme gelmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Montrö Söözleşmesi'nin gereklerini yerine getirmediği gerekçesiyle 3 Nisan 2014'de Türkiye'yi uyarma ihtiyacı duymuştur. Bu uyarı ve Türkiye'nin cevabı belki de diplomatik soğukluğundan dolayı gazetelerin iç sayfalarında yer bulabilmiştir. Nitekim Lavrov basın toplantısında şöyle demiştir:

"Son dönemde Türkiye Boğazları üzerinden Karadeniz'e açılan Amerikan savaş gemilerinin burada bulunma sürelerinin anlaşmalara aykırı biçimde birkaç defa uzatıldığına şahit olduk. ABD tarafına olduğu gibi Boğazların sahibi Türkiye'ye de altına imza attığı Montö Antlaşması şartlarına sadık kalmasını tavsiye ediyoruz".

Belirtmek gerekir ki yürürlükte olan 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne göre Boğazlardan geçecek savaş gemileri önceden Türkiye'yi haberdar etmek zorundadır. Yukarıda belirtildiği gibi bu süre Karadeniz sahildarı devletler için 8, sahildar olmayan devletler için 15 gündür. Öte yandan sahildar olmayan devletlerin Karadeniz'deki toplam kalış süresi ile gemilerin sayısı ve tonajı da sınırlanmıştır. Buna göre sahildar olamayan bir ülkenin gemisi Karadeniz'de en fazla 21 gün kalabilecektir.

[22] Mesut Hakkı Caşın, a.g.e.; s.998.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Lavrov'un bu çıkışı üzerine Dışişleri Bakanlığı hemen cevap vererek sözleşmeye aykırı bir durum olmadığını belirtmiştir. Lavrov'un endişelerine cevap verirken Dışişleri Bakanlığı, Rusya'nın konuyu ısrarla gündemde tutmasını yadırgadığını belirtme gereği duymuştur ki bizce asıl önemli olan da konunun bu yönüdür. Türk Dışişleri Bakanlığı, ABD savaş gemilerinin son dönemde iki kez sözleşmeye aykırı olarak Karadeniz'de kalış süresini uzattığına dair Rus iddialarına karşı şu açıklamayı yapmıştır:

USS Taylor adlı geminin Karadeniz'de 21 günden fazla kaldığı doğrudur. Ancak adı geçen gemi, Samsun Limanı'na girişi sırasında pervanesinde meydana gelen hasar nedeniyle hareketsiz kalmış, tamir çabalarından sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine gemi römorkör vasıtasıyla çekilerek Karadeniz ve Boğazlar yoluyla Ege'ye çıkarılmıştır. Bir arıza yüzünden sürenin geçmesi ise Uluslararası Hukuk'taki temel kavramlardan zorunlu sebebi (force majeura) gündeme getirmiştir. Bu durumda her türlü sözleşme hükmü yer ve zaman bakımında rafa kaldırılabilir. Bakanlık açıklamasında bu arıza ile süre uzamasının Rusya Federasyonu ile diğer imzacı taraflara zamanında haber verildiğini de belirtmiştir. Diğer ABD gemisi USS Truxtun ise Karadeniz'e girdikten sonra Boğazlardan geri dönüş tarihini değiştirmiştir. Ancak bu süre toplam 21 günü geçmemiş ve sözleşme hiçbir şekilde ihlal edilmemiştir. Türkiye'nin her iki gemi ile ilgili açıklaması ve Rusya'nın tutumunu yadırgadığı beyanı resmi yollardan olduğu gibi basın toplantısı ile duyurulmuştur. Buna karşı Lavrov, açıklamanın yeterli olduğunu, konunun gündemden düştüğünü söylemiştir.[23]

Örnek olarak ele aldığımız bu olayda önemli olan, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın, iki gemi ile ilgili ayrıntıları çok iyi bildiği halde neden kamuoyu nezdinde gündeme getirmesidir. Yeni Soğuk Savaş habercileri Kırım'ın ilhakı, Ukrayna'da bölünme yönündeki karışıklıklar, Moldova'da Transdinyester sorunun kabarması ve diğerleri ile birlikte Moskova çevreye yeni mesajlar verme ihtiyacı duymaktadır. Netice itibariyle Rusya, Türkiye'yi uyarmış ve Türkiye bunu yadırgamıştır. 2008 Gürcistan savaşından itibaren eski nüfuz bölgeleri üzerinde Rusya'nın yeni hamleleri dikkat çekmektedir. Karadeniz'de Türkiye'nin dışında Romanya ve Bulgaristan da NATO üyeleridir. Buna karşın Boğazların kontrolü Türkiye'dedir. Lavrov bu uyarısıyla Moskova'nın, ABD'nin bölgedeki askeri varlığına karşı tek engel durumundaki Montrö

[23] Rusya Dışişlerinden Ankara'ya Yanıt, 11 Nisan 2014, http://haberrus.com/politics/2014/04/10/rusya-disislerinden-ankaraya-yanit-montroye-uymaniz-gerekiyor.html 12.08.2018

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Sözleşmesi'ni titizlikle izlediğini, buna aykırı hiçbir harekete müsamaha göstermeyeceğini kamuoyu nezdinde duyurmuştur. Yeni gelişmeler ışığında Türkiye'yi ikaz etme ihtiyacı duyan Moskova, Kırım veya Ukrayna yüzünden Rusya'ya karşı askeri müdahaleye de bir bakıma gözdağı vermiştir.

Bu mesaj teatisinin Türkiye açısından olumlu bir sonucu daha vardır: 11 Eylül sonrasında ve özellikle de 2008 Rusya-Gürcistan savaşı günlerinde ABD, Montrö şartlarını zorlamak istemiştir. Ukrayna krizi aşamalarında da müttefiklerden bu tür talepler gündeme gelebilirdi. Bunlar doğal olarak Türkiye'yi zor durumda bırakabilirdi. Ancak bakanlık Rusya'ya cevabında Montrö Sözleşmesi'nin 78 yıldır yürürlükte olduğunu ve bunu titizlikle uygulamaya devam edeceğini eklerken aynı zamanda ABD'ye de mesaj vererek muhtemel baskılara karşı Lavrov'un sunduğu fırsat değerlendirilmiş, Montrö Sözleşmesi bir anlamda tahkim edilmiştir.[24]

Belirtmek gerekir ki Boğazlar konusu dolayısıyla Montrö Sözleşmesi, Türkiye ile sadece Rusya-ABD rekabeti çerçevesinde bir denge unsuru olmayıp başta AB, Çin olmak üzere diğer küresel veya yükselen güçler açısından da gündemi zaman zaman meşgul etmektedir, edecektir. Türkiye'nin bugün aldığı kararların uzun vadede öncelikle kendi çıkarları, daha sonra bölgesel güçler ve uluslararası barış açısından önemi büyüktür. Uluslararası Hukuk'a uygun olup aynı zamanda Türkiye'nin çıkarlarını önceleyen stratejiler son derece önemli olup Montrö'yü tehlikeye atacak girişimlerden kaçınmak gerekmektedir. Bu bağlamda Kanal İstanbul projesi, Montrö açısından savunulması zor olduğu kadar ekonomik, çevre ve Uluslararası Hukuk açısından da sorunlar yumağı olmaya aday olup sözkonusu açılardan yeniden değerlendirilmesi gerekli bir girişimdir.[25]

Belirtmek gerekir ki Boğazlar konusunda 19. Yüzyıldan itibaren Boğazlar konusundaki her gelişmeyi İngiltere dikkatle takip ederken günümüzde Rusya ve ABD'nin dışında başta AB ve Çin olmak üzere diğer bölgesel ve küresel güçlerin bu konuda ilgisiz kalması mümkün değildir. Polonya'dan Kırgızistan'a bir AB projesi olup merkezi Bakü'de bulunan TRACECA'nın aynı zamanda Boğazlar ve Karadeniz'in rejimi ile ilgisi sözkonusudur. Çin'in

[24] Alaeddin Yalçınkaya, "Ukrayna Krizinden Montrö'ye", Turkishnews, https://www.turkishnews.com/tr/content/2014/04/30/ukrayna-krizinden-montroye/ 07.08.2018

[25] Alaeddin Yalçınkaya, "Gemi Kazasından Montrö'ye Saldırı", 24 Nisan 2018, http://www.ozelburoistihbarat.com/analiz-arastirma-dosyalari/analiz-alaeddin-yalcinkaya-gemi-kazasindan-montroye-saldiri-6865 07.08.2018

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

"Tek Kuşak Tek Yol" projesi, önemli ölçüde Boğazları by-pass ettiği halde sözkonusu proje ile Boğazlar rejimi arasında derin ilişkiler sözkonusu olacaktır. Proje hayata geçtikçe sorunlar ve fırsatlar netleşecektir. Bazı tahminlerin aksine bu projenin Boğazları önemsizleştirmesi jeopolitik gerçeklere aykırı olduğu halde sözkonusu proje, Boğazların trafiğinin çok artmayacağının garantisi olabilir.

SONUÇ

Gerek Soğuk Savaş sonrası şartlar gerekse 11 Eylül, Arap Baharı, nihayet Ukrayna-Kırım sürecinde yaşananlar, Türk Boğazları'nın sürekli gündemde kalmasına yol açmıştır. Bu anlamda Boğazlar, "Avrupa Güvenlik Mimarisi içinde, büyük devletlerin güvenliklerini yakından ilgilendiren ve kaleleri sürekli değişen nitelikteki 'Satranç Tahtası'nı oluşturmuştur."[26]

Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'ya müdahalesi sürecinde yaşananlar Montrö'yü yeniden gündeme getirmiştir. Tıpkı 1956'da Montrö karşıtı girişimlerin sonuçsuz kaldığı gibi Rusya'nın Uluslararası Hukuk açısından tasvip edilmeyen iki eski Sovyet cumhuriyetine müdahalesi üzerine ABD yardım programı, Montrö engeline takılmıştır. Bununla beraber bu süreçten de sözleşme güçlenerek çıkmıştır.[27]

Rusya'nın 2008 Gürcistan müdahalesi sürecinde izlendiği üzere, ABD Gürcistan'a yardım göndermek istemiş, fakat Türkiye Montrö Sözleşmesi'ni ihlal gerekçesiyle buna izin vermemiştir. ABD'li yetkililer sözkonusu donanma gemilerinin insani yardım amacıyla gönderileceği, bunun savaş gemisi prosedüründe değerlendirilmemesi konusunda ciddi temaslar yapmıştır. Tam da bu süreçte Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına, Erzurum sınırları dahilinde PKK teröristlerince saldırı düzenlenmiş, patlama sonrasında tonlarca petrol araziye akmış ve boru hattı bir süre çalışmamıştır. PKK'nın ilk ve son defa BTC boru hattına yönelik düzenlediği bu saldırının, birçok terör örgütü için sözkonusu olduğu üzere, Gürcistan konusunda dikkatli olması konusunda Türkiye'ye uyarı için "sipariş edildiği" görülmüştür.[28]

---

[26] Mesut Hakkı Caşın, a.g.e.; s.988.

[27] Şahap Osman Aras, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi Yirmi Yıl Uzatıldı", https://www.turkishnews.com/tr/content/2016/08/23/montro-bogazlar-sozlesmesi-20-yil-uzatildi/ 12.08.2018

[28] Bakü-Tiflis- Ceyhan Boru Hattında Yangın, 6 Ağustos 2008, https://www.haberler.com/baku-tiflis-ceyhan-boru-hattinda-yangin-haberi/ 12.08.2018

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-ABD ilişkilerindeki önemli krizlerden biri, 2008'de Montrö kapsamındaki engelden kaynaklanmıştır. 2018'de yaşananların da bu süreçten etkilenmediği söylenemez. Bununla beraber, sözkonusu gelişmeler, Montrö Sözleşmesi'nin imzalandığı tarihten günümüze önemini ve geçerliliğini koruyan az sayıdaki çok taraflı sözleşmelerden biri olduğu gerçeğini teyit etmiştir.[29]

Karadeniz sahildarı olmadığı halde Soğuk Savaş sonrasının tek süper gücü vasfını koruma arzusuyla ABD'nin Montrö'yü delme girişimlerine karşı Türkiye'nin Uluslararası Hukuk hak ve yetkilerine sahiplenmesi son derece önemlidir. 2008'deki süreçte Uluslararası Hukuk uzmanı Hüseyin Pazarcı'nın tespitiyle "ABD, sağlık malzemesi v.s.. der ve bunun yarattığı muğlaklıktan yararlanmak ister. Bunlar deneme girişimleridir. Bu formülle Boğazları açmaya ve bu yolu da genişletmeye çalışır… Türkiye'nin bu durumda yapması gereken kitabi davranıp [Sözleşme hükümlerini uygulayıp] kuralları uygulamaktan başka bir seçeneği olmaz.. Aksi takdirde Karadeniz'de dengeler bozulur ve bundan en çok zarar gören ülke de Türkiye olur".[30]

Sonuç itibariyle Boğazlar, her dönemde bölgesel ve küresel güçlerin önemli rekâbet alanlarından birini oluşturduğu halde 1936 Montrö, Türkiye ve Karadeniz kıyıdaşı ülkelerin güvenlikleri kapsamında önemli düzenlemeler getirmiştir. Bununla beraber sahildar olmayan ülkelerin ticari ilişkileri açısından engel sözkonusu değildir. Bu dengeye karşın en uzun ömürlü sözleşmeler arasındaki yerini alan Montrö'nün öncelikle Türkiye'nin hakları ve yetkileri kapsamındaki saldırılara karşı önemli küresel savunucuları olmuştur, bundan sonra da olacaktır.

KAYNAKLAR

Aras, Şahap Osman, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi Yirmi Yıl Uzatıldı", https://www.turkishnews.com/tr/content/2016/08/23/montro-bogazlar-sozlesmesi-20-yil-uzatildi/ 12.08.2018

Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline Named after Heydar Aliyev, http://www.azerbaijan.az/portal/Economy/OilStrategy/oilStrategy_06_e.html, 11.08.2018

[29] Hasan Kanbolat, "Güney Osetya Savaşı Sonrası Montrö Sözleşmesi", Hürriyet, 19 Ağustos 2008, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/guney-osetya-savasi-sonrasi-montro-sozlesmesi-9696224 12.08.2018

[30] Zeynep Gürcanlı, a.g.m.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattında Yangın, 6 Ağustos 2008, https://www.haberler.com/baku-tiflis-ceyhan-boru-hattinda-yangin-haberi/ 12.08.2018Bilsel, Cemil Bilsel, *Türk Boğazları*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1948.

Caşın, Mesut Hakkı, "Dünya Deniz Ulaşımında Marmara Denizi ve Türk Boğazlarının XXI. Yüzyılda Değişen Stratejik Vizyonu", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, 3. Baskı, ed.: İdris Bal, Ankara: Global Araştırmalar Merkezi, 2006; ss. 987-1014.

Doğan, İlyas, *Devletler Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2016.

Erhan, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge, 2001.

Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk*, 5. Bası, İstanbul: BETA, 2003.

Gürcanlı, Zeynep, "Türkiye, Montrö'ye Uydu, Sadece 3 ABD Yardım Gemisinin Geçişine İzin Verdi", 21.08.2008, https://www.turkishnews.com/tr/content/2008/08/20/turkiye-montroye-uydu-sadece-3-abd-yardim-gemisinin-gecisine-izin-verdi/ 07.08.2018

Kanbolat, Hasan, "Güney Osetya Savaşı Sonrası Montrö Sözleşmesi", Hürriyet, 19 Ağustos 2008, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/guney-osetya-savasi-sonrasi-montro-sozlesmesi-9696224 12.08.2018

Müttefik ve Ortak Devletlerle Türkiye Arasında 10 Ağustos 1920'de Sevres'de İmzalanan Barış Andlaşması http://www.omurokur.com/wp-content/uploads/sevr.pdf 12.08.2018

Özkan, Behlül, *From the Abode of Islam to the Turkish Vatan: The Making of a National Homeland in Turkey*, New Haven and London: Yale University Press, 2012.

Potyemkin, Vladimir ve diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, çev.: Attila Tokatlı, C.I, İstanbul: May Yayınları, 1997.

Rusya Dışişlerinden Ankara'ya Yanıt, 11 Nisan 2014, http://haberrus.com/politics/2014/04/10/rusya-disislerinden-ankaraya-yanit-montroye-uymaniz-gerekiyor.html 12.08.2018

Türk-ABD İlişkisini Zora Sokacak Talep, Hürriyet, 19 Ağustos 2008, https://www.haberler.com/abd-den-turkiye-yi-zora-sokacak-istek-haberi/ 12.08.2018

Sorucu, Ayşe, "Kumarhane Artık Uçak Gemisi", *Milliyet*, 26.09.2012, http://www.milliyet.com.tr/-kumarhane--artik-ucak-gemisi--gundem-1602269/ 11.08.2018

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.

Yalçınkaya, Alaeddin, "Gemi Kazasından Montrö'ye Saldırı", 24 Nisan 2018,

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

http://www.ozelburoistihbarat.com/analiz-arastirma-dosyalari/analiz-alaeddin-yalcinkaya-gemi-kazasindan-montroye-saldiri-6865 07.08.2018

Alaeddin Yalçınkaya, "Ukrayna Krizinden Montrö'ye", Turkishnews, https://www.turkishnews.com/tr/content/2014/04/30/ukrayna-krizinden-montroye/ 07.08.2018

ABSTRACT

The Straits of Istanbul and the Dardanelles, known as the Turkish Straits, have been a source of competition for the great powers from the Middle Ages to today. The Gallipoli Wars are considered the most important fronts of World War I. By Montreux Straits Convention, signed before the start of Worl War II, Turkey's sovereignty on these straits was recognized again. With this convention, along with Turkey, the Black Sea riparian countries has gained additional privileges. After the Cold War, the issue of the Straits should be addressed in two sub-periods: 1990-2001 and 2001-today. During the 1990s, in the face of increased tanker traffic in the Bosphorus, Turkey prepared a new regulations with the legal interpretation of the relevant articles of the Convention. According to this, based on the safety of Istanbul, from time to time the ships at the entrance of the Bosphorus had to wait for days. In this process Russia argued that the 1936 Convention had no validity. In 2005, the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline became active and tanker traffic decreased and Russia's control over Baku's petroleum was removed. After 9-11, the US's inability to have military power in the Black Sea has brought Montreux back into the discussion, and in this process Russia has become one of the foremost advocates of the 1936 Treaty. In this presentation, the interests and basic policies of this period and the global powers are discussed.

KEYWORDS: Turkish Straits, Montreux Straits Convention, Lausanne Straits Convention, USA-Turkey Relations, Russia-Turkey Relations